

Yeni Ekonominin Finansal Krizler Üzerine Etkileri: Türkiye Kasım 2000-Şubat 2001 Krizleri¹

The Effects of New Economy on the Financial Crisis: In Turkey November 2000-February 2001 Crisis

Bilal Zafer Berikol²

ÖZET

Yeni ekonomi, 1980'li yıllardan günümüze kadar bilgi-iletişim teknolojilerinde (ICT) ortaya çıkan ve birçok makro ekonomik değişken üzerinde önemli etkiler meydana getiren yenilikler olarak tanımlanır. Bilgi-iletişim teknolojisindeki (ICT) gelişmeler makro ve mikro ekonomik performans düzeyini etkiler. Bu çalışma, ICT'nin finansal krizler üzerindeki ve Türkiye Kasım 2000-Şubat 2001 krizlerindeki rolünü analiz etmektedir. Sonuç olarak; yeni ekonomi koşulları altında makro ve mikro ekonomi politikalarının şeffaf, kurallara bağlı olarak uygulanması gerektiği ileri sürülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Yeni Ekonomi, Bilgi-İletişim Teknolojisi (ICT), Finansal Kriz

ABSTRACT

New economy is defined as new developments in Information and Communication Technologies (ICT) since 1980. The developments in the ICT have been affect both the macro economic and the micro economic performance level. The aim of this study is to analyse on the role of ICT on financial crises and in Turkey November 2000-February 2001 crisis. It is concluded that the implementation of new economy must be transparency and rules based for effectiveness of macro-micro economic policy.

Keywords: New Economy, Information and Communication Technology (ICT), Financial crisis

¹ Bu çalışma inet-tr'06 XI. "Türkiye'de İnternet" Konferansı'nda bildiri olarak sunulmuştur.

² Öğr.Gör., Çukurova Üniversitesi Kozan Meslek Yüksek Okulu, zaferberikol@yahoo.com

1. GİRİŞ

Uygarlık tarihindeki bu üçüncü köklü değişimin endüstri toplumundan; bilginin giderek hammaddenin, emeğin ve diğer kaynakların yerini alacağı ve şimdiki sanayi toplumundan farklı bir “Bilgi Toplumu”na doğru olacağı iddia edilmektedir (Aytun, 2005, s. 1). 1990’lı yıllar, A.B.D. ekonomisinde hızlı büyümenin ve düşük işsizlik ile enflasyon oranlarının yaşandığı yıllar olmuştur. A.B.D. ekonomisinin 1990’lı yıllar boyunca göstermiş olduğu bu yüksek performansın en önemli nedeninin, 1970’li yıllardan itibaren ülkede yapılmaya başlanan büyük çaplı bilgi ve iletişim teknolojisi yatırımları olduğu konusunda bir konsensüs oluşmuştur. Söz konusu konsensüs, 1990’lı yılların son periyodunda “yeni ekonomi” kavramının gündeme gelmesini sağlamıştır. Yeni ekonomi kavramı, 1990’lı yıllardaki A.B.D. deneyimine vurgu yaparak, bir taraftan bilgi ve iletişim teknolojilerindeki yeniliklerin ortaya çıkardığı yüksek ekonomik performansı, diğer taraftan da globalleşme eğilimlerinin doğurduğu küresel rekabet, finansal liberalleşme ve yapısal dönüşümden hareketle dünya ekonomisinin kuralları, ilkeleri ve kurumlarıyla bir değişim sürecine girdiğini ve geleneksel ekonominin yerine kendine has özellikleri olan yeni bir ekonominin ikame edildiğini ifade etmektedir (Söylemez, 2001, s. 13).

Bu geçiş yapılırken bilgi toplumunun nimetlerinden yararlananlar ile yararlanamayanlar arasında bir uçurum oluşmaktadır. Dijital Uçurum (digital divide) olarak ifade edilebilen dijital bölünme kavramı; değişik coğrafi alanlarda sosyo-ekonomik koşullar bakımından farklılık gösteren ticari işletmeler ve bireylerin, bilgi ve haberleşme teknolojilerine (ICT - Information and Communication Technologies) erişim imkânı ile internet kullanım amacına yönelik geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. Bu bağlamda, dijital bölünme, ülkeler arasında ve içerisinde değişkenlik göstermektedir (Aytun, 2005, s. 1).

Bireylerin bilgi ve haberleşme teknolojilerine erişim imkanının sınırları ayrıca krizlerin yaşanmasında da etkili olmuştur. Bu çalışmada bilgi-iletişim teknolojilerindeki (ICT) gelişmelerin (yeni ekonomi) finansal krizler üzerine olan etkileri incelenecek, bu bağlamda da Türkiye Kasım 2000-Şubat 2001 krizlerine değinilecektir. Dolayısıyla önce yeni ekonomi ve finansal krizler hakkında bir kavram çerçevesi çizilerek, Türkiye Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizleri ile yeni ekonomi arasındaki ilinti incelenecektir.

2.YENİ EKONOMİ

Bilişim teknolojilerinde yaşanan hızlı gelişmeler çağımızın bilgi çağı olarak nitelendirilmesine neden olmuştur. Hızlı teknolojik ilerlemeler mikro ve makro ekonomik bazda önemli değişimlere neden olmaktadır. Bu yeni ekonomik ortam “yeni ekonomi”, “bilgi ekonomisi”, “dijital ekonomi” gibi adlarla anılmaktadır. Bilgi ve iletişim tabanlı bu yeni ekonominin temel karakteristikleri şu şekilde özetlenebilir (<http://www.bilgiyonetimi.org>):

Sürekli hızlanan teknolojik gelişmeler,

Artan bilişim ve bilgi yoğun faaliyetler,

Kısalan pazara girme ve ürün/hizmet hayat dönüşüm süreleri,

Piyasaların küreselleşmesi,

Sanayi kolları arasındaki farkların belirsizleşmesi.

Ağ ekonomisi (network economy), enformasyon ekonomisi (information economy), bilgi ekonomisi (knowledge economy), dijital ekonomi (digital economy) ve yeni ekonomi (new economy) terimlerinin hepsi birbirlerinin yerine kullanılabilen terimlerdir. Daha kapsamlı olduğu için çalışmada yeni ekonomi teriminin kullanımı tercih edilmiştir.

Son bir kaç yüzyıl insanlık tarihinde son derece önemli gelişmeler yaşanmıştır. 1785 yılında başlayıp 68 yıl süren ilk aşama Fransız Devrimi ile Sanayi devrimine karşılık gelmektedir. Bu aşamada, su ve buhar gücü yaygın olarak kullanılmış, demiryollarının yapımı ile ulaşım ve nakliye maliyetlerinde önemli düşüşler yaşanmış ve tekstil ve demir-çelik sektörleri sanayileşmede baş rol üstlenmiştir. İkinci aşamada içten yanmalı motor ve elektrik gücüne dayanan ve çeşitli kimyasalların imalat sürecinde kullanıldığı bir devre söz konusudur ve 20. yüzyılın başlangıcına dek sürmüştür. Üçüncü aşama, iki büyük savaşta sürdürülen mücadeleler sonucu içten yanmalı motorların, elektrik ve çeşitli kimyasal maddelerin günlük yaşama girmesiyle modern iktisadi ve sosyal yaşamın başlangıcını meydana getirmiştir. 1950'li yıllardan başlayan ve 1990'lı yıllarda olgunluk dönemine erişen 'elektronik çağı' yerini, yeni medya, dijital ağlar ve yeni temel teknolojilerin ürün ve üretim süreçlerinde esaslı bir role sahip olduğu 'yeni ekonomi' aşamasına bırakmaktadır. Ekonomik yaşamda devrim yaratan evreler arasındaki süre gittikçe kısalmakta ve zamanımızda değişim ve ilerlemenin hızı artmaktadır (<http://www.canaktan.org>).

Yukarıda kısaca özetlenen gelişmeler sonucunda "yeni ekonomi" (the new economy) olarak adlandırılan bir süreç ortaya çıkmıştır. Yeni ekonomi, bilginin elde edilmesi, işlenmesi ve dönüştürülmesi ile birlikte dağıtım süreçlerini kapsar. Bu üç temel süreç, bilginin işlenmesini, elde edilmesini, dağıtımını ve iletişimini sağlayan bilgisayar sisteminin fiziksel araçları ile birlikte, insan yardımı ile bütün süreci kontrol eden yazılım sistemi sayesinde işler. Yeni ekonomide ürün ve hizmetlerin en önemli özelliği, bilginin temel üretim faktörü olarak ön plana çıkmasıdır. Yeni ekonomi sektörlerinde beşeri sermaye, fiziksel sermaye ile entelektüel sermayeyi güçlü bir şekilde tamamlayan bir rol üstlenmektedir. Gerek enformasyon teknolojilerinin kullanımı ve gerekse üretimi, nitelikli işgücü talebini artırır. Dolayısı ile beşeri sermaye yatırımlarında artış gözlenir (Erdoğan, 2002, s. 14-15).

Yeni ekonomi kavramını genel olarak değerlendirdiğimizde, bilginin toplanması- işlenmesi ve dönüştürülmesi ile dağıtılması süreçlerini kapsadığı söylenebilir. Geleneksel ekonomilerde de bilgiler toplanıp, işlenip dağıtılmaktaydı. Ancak, yeni ekonominin ayırt edici niteliği bilgileri geleneksel ekonomilerde olduğundan çok daha hızlı toplayan, işleyen, dönüştüren ve dağıtan unsurun gelişmiş-kompleks bilgisayar

sistemleri ve yazılım programlarının olmasıdır (Erdoğan, 2004, s. 39). Aşağıda tabloda Don Tapscott tarafından verilen Yeni Ekonominin özelliklerinden bazıları maddeler halinde verilmiştir:

Tablo 1. Yeni Ekonominin Bazı Özellikleri

<i>YENİ EKONOMİNİN ÖZELLİKLERİ</i>	
Bilgi ekonomisidir	Firmaların en önemli gücü, üretim faktörleri değil bilgidir.
Dijital bir ekonomidir	Daha ucuz ve güvenilir iletişim olanağı sağlayan dijital ekonomi, temeldir.
Sanal dünya oluşturur	Sanal piyasaların oluşması ile, kurumlar arası ekonomik işleyiş sanal piyasalarda gerçekleşme-ye başlamıştır.
Molekül temelli bir ekonomidir	Yeni Ekonomide, işletmelerin temelini birey oluşturmaktadır. Birey kendi başına faaliyette bulunmaktadır ve bireyin kurduğu ekipman aracılığıyla yeni bileşen altyapı büyüyecektir.
Ağ ekonomisidir	Ülkeler ve işletmeler kendi aralarında bilişim altyapı ağlarını kurmaktadır. Bilişim gücü olmadan, yeni ekonominin işlemesi imkânsızdır.
Aracıları ortadan kaldıracaktır	Özel ve kamu sektöründe birçok kurum tüketicileriyle ağlar aracılığı doğrudan temas kuracaklar ve aracılar büyük ölçüde ortadan kalkacaktır.
Yeni ekonominin temeli yeniliklerdir	Firmaların ilkesi, ürettikleri ürünlerin modasını yine kendilerinin geçirmesidir. Eğer kendileri yapmazlarsa başka bir firma yeniliği gerçekleştirecektir.
Küresel bir ekonomidir	Bilginin rolü tek dünya ekonomisi yaratmaktır. Yeni ekonominin sonucu küreselleşmedir.
Yeni Medya Sektörü	Yeni ekonomide anahtar sektör bilişim teknolojilerinden en fazla yararlanan medya sektörüdür.
Hız	İşletme başarısı ve ekonomik faaliyetler açısından hız anahtar değişken olmuştur.

Kaynak: Don, Tapscott. 1996. *The Digital Economy*. Mc Graw Hill: New York'dan düzenlenmiştir.

Yeni ekonomi, enformasyonu depolama, işleme ve iletme maliyetlerini ciddi şekilde düşürmüş olan yeni temel teknolojilere dayanmaktadır. Devlet düzenlemelerine son verilmesinin ve globalleşmenin ivme kazandırdığı bu teknolojiler, piyasaların şirketlerin ve bireysel çalışmanın işleyiş tarzlarını değiştirmekte, yeni iş stratejilerinin ve yeni örgütlenme biçimlerinin ortaya çıkmasını sağlamaktadır (UNICE, 2002, s.6.).

Yeni ekonominin en belirgin özelliklerinden birisi ölçekli teknoloji ve yenilik girişimleri için fon bulabilmesine imkan veren sistematik piyasa mekanizmalarının olmasıdır. Bu mekanizma sigorta fonları ya da diğer büyük yatırımcıların yüksek risk-

yüksek getiri alanlarında önemli miktarda para aktarması anlamındaki risk sermayesi fonları, yeni şirketlerin hızla halka arzına imkan veren borsalar, yeni şirketlerde hisse senedi ve iyi bir gelecek karşılığı çalışmak isteyen yetenekli bir işgücü gibi faktörlerden oluşur (Akin, 2002, s. 6). Aşağıdaki tabloda eski ve yeni ekonomi arasındaki farklılıklar verilmeye çalışılmaktadır.

Tablo 2.Yeni Ekonomi ile Eski Ekonomi Arasındaki Farklılıklar

<i>Değişim Unsuru</i>	ESKİ EKONOMİ	YENİ EKONOMİ
Üretim ve Rekabet Alanı	Ulusal	Global
Organizasyon Türü	Hiyerarşik-Bürokratik	Ağ örgüsü, şebeke
Üretim Organizasyonu	Kitlesel üretim	Tam Zamanında Üretim, Esnek Üretim
Büyüme Belirleyen Faktör	Sermaye, işgücü	Yenilik, icatlar ve bilgi
Teknolojiyi Belirleyen Faktör	Makineleşme	Dijitalleşme
Karşılaştırmalı Üstünlüğün Kaynağı	Ölçek ekonomileri, düşük maliyet	Kapsam ekonomileri, yenilik ve kalite
Ar-Ge'ye Verilen Önem	Düşük, orta	Yüksek
Diğer Firmalarla İlişkiler	Tek başına hareket etme	İşbirliği, ortaklık, sinerji, birleşme
İşgücü Politikasının Amacı	Tam istihdam	Yüksek reel ücret
Gerekli Eğitim	Mesleki diplomaya yönelik	Yaşam boyu öğrenim
İstihdamın Doğası	İstikrarlı	Risk ve fırsatlarla dolu
Regülasyonlar	Kumanda ve kontrol	Piyasa araçlarına dayalı, esnek
Beşeri Sermaye	Üretim odaklı	Müşteri odaklı
İşgücü	Önemli	Daha az önemli
İşgücünün Yapısı	Kalifiye değil veya belirli bir alanda uzman	Bilgi, tecrübe ve çok yönlü beceri sahibi, yenilikçi, yaratıcı
Varlıklar	Maddi varlıklar görece önemli	Gayri maddi varlıklar görece önemli
Sektörel Yapı	Tarım ve sanayi sektörlü ağırlıklı	Hizmet sektörü ağırlıklı

Kaynak: <http://www.canaktan.org/yeni-trendler/yeni-ekonomi/ozellikleri.htm>

Tablodan da görüldüğü üzere yeni ekonomi ile eski ekonomi arasında bilgiyi üreten ülkeler, yani gelişmiş ülkeler lehine farklılıklar söz konusudur.

Yaşamın her alanına piyasanın hakim kılınması yönündeki büyük arzu, devletin toplumsal işlevlerini ve sosyal sorumluluklarını terk etmesini isterken, muhafazakarlığa ve geleneğe de kapıyı aralamıştır. Sosyal devletin tüm vatandaşlarına doğrudan ve hak temelinde sunmaya çalıştığı sosyo-ekonomik güvencelerin ve sosyal hizmetlerin, üçüncü sektörü ve sivil toplum anlayışını ikincilleştirdiği; girişimci birey yerine tembel

ve bağımlı bireyin özendirildiği görülmektedir. Bu ve benzeri diğer nedenlerle de, devletin sosyal ve kültürel sorumluluklarını da sivil topluma ve üçüncü sektöre terk etmesi istenmiştir. Yeni liberal entelektüel okullar ve düşünce kuruluşları, piyasa merkezli yeni toplum ve refah modelinin teorik temellerini güçlendirirken, iktidarlar bu politikaları uygulama zeminine taşımışlardır. Yeni liberal politikalar, küreselleşme ve yeni dünya düzeniyle özdeşleşerek, bir yandan ülke deneyimlerinde "Reaganizm", Thatcherizm" ve "Özalizm" gibi farklı adlandırmalarla ulusal düzeyde meşruiyetlerini güçlendirmişlerdir. Diğer yandan da, günümüz dünya ekonomisinde küreselleşmenin gerekli ve zorunlu bir şartı olarak uluslararası mali kuruluşlar tarafından ülkelere dayatılan alternatifsiz piyasacı modeller olarak sunulmuşlardır (Gül, 2004, s. 72-73; <http://www.tusiad.org>). Bu bağlamda da Kongar: "Sanal ekonomi terimini, sadece moneter yani parasal etkinlikler yapılan ve yanlış olarak, sanki gerçekten ekonomik faaliyette bulunuluyormuş izlenimi veren bir anlayış için kullanıyorum. Post modernizm, nasıl çevremizdeki toplumsal ve siyasal gerçeğin algılanmasını, inançlarımız doğrultusunda saptırmanın gerekçelerini hazırlıyorsa, aynı biçimde ekonomide de gerçeklerden sapmamızın, servet ve gelirin el değiştirmesine yol açan parasal manipülasyonların gerçek ekonomik etkinlikler gibi algılanmasının temelini oluşturuyor. Gerek Özal ekonomisinin, gerek Reaganizm-Thatcherizm anlayışının, gerekse IMF reçetelerinin temelinde işte bu yanılısma, bu sanal ekonomi anlayışı yatar" (<http://www.kongar.org>).

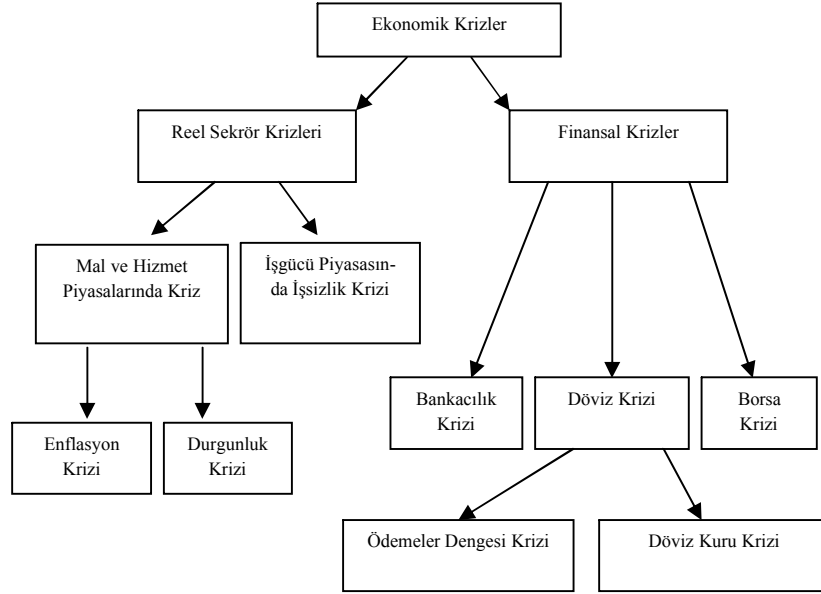
Yeni ekonomi makro ekonomiden çok mikro ekonomi alanında etkilidir. Bu etkiler devleti; mülkiyet haklarını, serbest piyasa temelini dayandığı yasal, kurumsal altyapıyı ve oyunun kurallarını yeniden belirlemeye yöneltecektir. Yeni ekonomi, ileri teknolojik sektörlerle yönelik olarak ortaya çıkardığı yatırım artışları yoluyla ekonominin daha yüksek istihdam düzeyine ulaşmasını sağlamakta ve mikro ekonomik etki olarak piyasaların nasıl çalışacağını ve devletin piyasa ekonomisinin düzenlemelerini nasıl daha iyiye yönlendireceği konusunda etkiler yaratmıştır (Bradford and Summers, 2001, s. 29-34).

Günümüz dünya ekonomik sistemi iki özellik üzerine yoğunlaşmıştır. Birincisi: "dünyada finansal krizler giderek daha sık ortaya çıkmaktadır"; ikincisi ise, teknolojik gelişmelerin etkisiyle, küreselleşen ve bu nedenle bütünleşen dünyada daha önceleri "domino etkisi" ve Meksika krizinin ardından ise "tekila etkisi" olarak isimlendirilen; "bir ülkede ortaya çıkan krizin mali sistem aracılığıyla diğer ülkelere de yayılması" olgusudur (Goldstein ve Turner, 1999, s. 11-12). Bilgi ve haberleşme teknolojilerindeki bu hızlı değişim küreselleşme olgusunun da hızla yol almasını sağlamaktadır. Teknolojik devrimin ekonomik oynaklığın önemli kaynaklarından biri olan sermaye hareketlerinin hızını artırması, gelişen finansal piyasalardan biri olan Türkiye'nin de finansal türbülanslardan diğer birçok gelişen ülke gibi etkilenmesine neden olmuştur (Gazioğlu, 2003). Bu bağlamda aşağıda finansal krizler hakkında bilgi verilmektedir.

Ekonomik Krizler

Ekonomik krizler; herhangi bir mal, hizmet, üretim faktörü veya döviz piyasasındaki fiyat ve miktarlarda, kabul edilebilir bir değişim sınırının ötesinde gerçekleşen şiddetli dalgalanmalar olarak tanımlanabilir. Belli başlı makro ekonomik kriz türleri, Şekil 1'de olduğu gibi reel sektör krizleri ve finansal krizler olmak üzere iki ana başlık altında toplanabilir. Reel krizler; mal-hizmet ve işgücü piyasalarındaki miktarlarda yani üretimde ve/veya istihdamda ciddi daralmalar (durgunluk ve/veya işsizlik krizi) biçiminde ortaya çıkar. Mal ve hizmet piyasalarındaki genel fiyat düzeyinin sürekli artışları ise, bilindiği üzere, enflasyon olarak adlandırılır. Enflasyonist baskı veya şokları yaratan etkenlerin arasında; para arzı genişlemesi tarafından takip edilen sürekli ve yüksek kamu kesimi açıkları, ithal girdi fiyatlarında artışlar yaratarak üretimi olumsuz etkileyen sürekli döviz kuru artışları ve ekonomik birimlerin yüksek enflasyon beklentileri gibi geçici olmayan çeşitli etkenlerin yanı sıra, ülkedeki uzun süreli politik istikrarsızlık ve hükümetin enflasyonu düşürme konusundaki istek, kararlılık ve becerisine kamuoyunca yeterince güven duyulmaması (düşük kredibilitè) gibi etkenler sayılabilir (Kibritçioğlu, 2001, s. 175).

Aşağıdaki şekilde makro ekonomik krizlerin sınıflandırılması görülmektedir.

Şekil 1. Temel Makro Ekonomik Krizlerin Sınıflandırılması

Kaynak : Aykut Kibritçioğlu, "Türkiye'de Ekonomik Krizler ve Hükümetler 1969-2001", Yeni Türkiye Dergisi Ekonomik Kriz Özel Sayısı 41, 2001, s. 175.

Açıklama: Bu çalışmada, döviz krizleri, Kibritçiöğlü(2000) tarafından önerilen isimlendirmeye uygun biçimde, ödemeler dengesi krizleri ve döviz kuru krizleri olarak iki ayrı başlık altında sınıflandırılmaktadır. Böylelikle sabit kur sistemi uygulanan ülkelerdeki döviz krizleri, ödemeler dengesi krizi diye adlandırılarak dikkat döviz rezervi azalmalarına çekilirken, esnek kur sistemi uygulanan ülkelerdeki krizlere döviz kuru krizi adı verilerek, dikkat rezerv azalmaları yerine kur değişmelerine çekilmiş olmaktadır.

Şekil 1'de görüldüğü üzere, finansal krizler; döviz ve hisse senedi piyasaları gibi finans piyasalarındaki şiddetli fiyat dalgalanmaları veya bankacılık sisteminde bankalara geri dönmeyen (batık) kredilerin aşırı derecede artması sonucunda yaşanan ciddi ekonomik sorunlar olarak kabul edilebilir.

Finansal Krizler

Kriz; herhangi bir mal, hizmet, faktör veya döviz piyasasındaki fiyat veya miktarlarda kabul edilebilir bir değişme sınırının dışında gerçekleşen dalgalanmalardır (Kibritçiöğlü, 2001, s. 175). Krizler “Belirsizliklerin artması ve genelleşmesi, düzenlemelerin bozulmasıyla tehlike ve şansların büyümesi sonucu ortaya çıkar” şeklinde tanımlanmaktadır (Mortan, 2001, s. 4).

Bir finansal krizin iki temel ögesinden söz edilebilir: Döviz kurunun özünde varolan volatilité (değişkenlik) ve finansal piyasaların farklı yapıları. Bu yüzden, finansal piyasalar şu özellikleriyle diğer piyasaların birçoğundan ayrılırlar (Kaji, 2001, s. 567-589): (i) işlem maliyetleri daha düşüktür ya da ayarlanma hızı daha yüksektir; (ii) piyasada beklentiler, dedikodular, söylentiler ve kredibilite fiyatları etkiler; (iii) hem ödünç alanlar ile verenler hem de finansal piyasa katılımcıları ile yetkili kurumlar arasında bilgi asimetrisi yaygındır; (iv) ahlaki çöküntü yüksektir (v) hiçbir şey finansal aracılığı ikame edemez. Finansal krizlerin hafifletilmesinde yapılabilecek şey, asimetrik bilgiyi ve ahlaki çöküntüyü sınırlamaktır.

Mishkin (1996)'e göre finansal krizlerin temel nedenini asimetrik bilgi oluşturmaktadır. Asimetrik bilgi, finansal sözleşmelerde bir tarafın diğer tarafa kıyasla daha az (doğru) bilgiye sahip olması olarak tanımlanmakta ve finansal sistemin etkin çalışmasına engel olmaktadır. Asimetrik bilginin hatalı seçim (adverse selection) ve ahlaki çöküntü (moral hazard) olmak üzere iki önemli sonucu vardır. Örneğin; riski seven bir kişi geri ödeyemeyeceği bir borcu alıp geri ödemezse, kredi kurumu daha sonra kredi riski daha düşük olan kredi taleplerini bile karşılamayabilir. İşte bu bir (adverse selection) hatalı seçimdir.

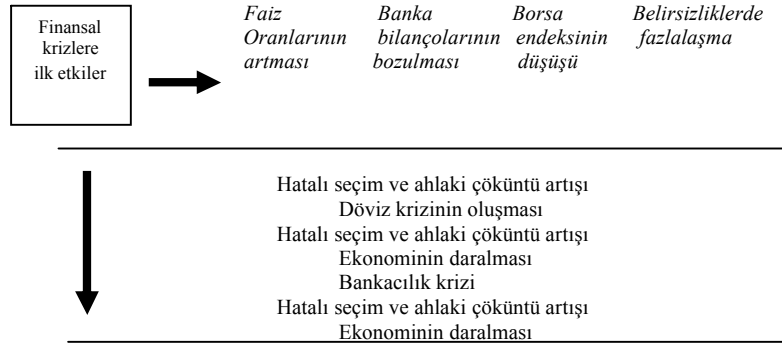
Ahlaki çöküntü, borç verenle yatırım yapan arasındaki ilişkiden kaynaklanır. Bir yatırımcı borç alarak yüksek riskli projelere yatırım yapabilir. İş başarılı olursa yatırımcı kazanır ve borcunu öder. İş başarısız olursa borç verenin parası geri ödenmez ve zarara uğrar. Bu gelişme ahlaki çöküntü olarak ifade edilmektedir.

Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Finansal Krizler

Finansal istikrarsızlığın ortaya çıkışı ve yayılmasını Mishkin (1997; 2001(b), s. 206) finansal istikrarsızlıkların ortaya çıkışının nedenleri, biçimi ve yayılması bakımından gelişmiş ülkeler ile yükselen ekonomilerdeki benzerliklerini ve farklılıklarını ortaya koymaktadır. Finansal krizlere görünürde yol açan faktörler başlıca dört kategoride toplanabilir: (i)Faiz oranlarının artması, (ii)banka bilançolarının bozulması, (iii)borsa endeksinin düşüşü, (iv)belirsizliklerde fazlalaşma. Bu dört temel neden hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler için geçerlidir. Ayrıca faiz oranlarındaki artış, banka bilançolarını zayıflatmış ve ahlaki rizikoyu arttırmıştır.

Kriz, hatalı seçim (adverse selection) ve ahlaki çöküntü(moral hazard) problemlerinin ortaya çıktığı mali piyasalarda meydana gelen bozulma olarak tanımlanmaktadır. Aynı zamanda bu bozulma sonucunda mali piyasalar, verimli alanlara yatırım yapabilecek yatırımcıya fon sağlama konusunda yetersiz kalabilmektedir. Bu durum, etkin bir şekilde çalışan finansal piyasaların yetersizliğine ve dolayısıyla ekonomik büyümenin gerilemesine ve hatta küçülmesine neden olmaktadır (Mishkin, 2001(a), s. 1). Mishkin yükselen ekonomilerde finansal istikrarsızlığın ortaya çıkışını ve yayılmasını aşağıdaki şekildeki gibi kategorize etmektedir.

Şekil 2. Gelişmekte Olan Ekonomilerde Finansal Krizlerin İzlediği Yol

Kaynak: Frederich S. Mishkin, "The economics of money, banking, and financial markets (6.baskı)" Boston: The Addison Wesley Yayınevi. 2001, s. 206.

Bu dört temel etken finansal istikrarsızlığın yayılması konusunda sanayileşmiş ve gelişmekte olan ekonomilerde farklı yayılma mekanizmaları harekete geçiren kurumsal farklılıklara sahiptirler (Mishkin, 1997).

Finansal bir krizin nasıl oluştuğunu ve ekonomik hayatı nasıl etkilediğini anlayabilmek için finansal krizlerin artmasına neden olan faktörleri incelemek gerekmektedir (Mishkin, 2001(a), s. 3-7).

Asimetrik bilgi sorunlarının ve dolayısıyla bir finansal krizin büyümesine neden olan dört faktör bulunmaktadır. Bunlar: 1.Mali sektör firmalarının bilançolarının bozulması, 2.Faiz hadlerinde artışlar, 3.Belirsizliklerin artması, 4. Varlık fiyatlarındaki değişimlerden ötürü mali olmayan bilançoların bozulması olarak sayılabilir.

1.Mali Sektör Firmalarının Bilançolarının Bozulması: Asimetrik bilgi ve finansal yapı ile ilgili literatür finansal araçların (ticari bankalar, finans şirketleri, sigorta şirketleri, menkul kıymetler yatırım fonu ve emeklilik fonu) mali sistem için niçin çok önemli bir rol oynadıklarını açıklar. Eğer bankaların ve diğer finansal araçların mali sistemde borç verme kabiliyetleri zayıflatılırsa borç verme işlemleri genel olarak azalır ve sonuçta ekonomide bir gerileme ve daralma başlar. Finansal araçların bilançolarındaki bozulma, onların borç verme işlemlerini azaltacaktır, bu da ekonominin küçülmesi anlamına gelir.

Bankaların bilançolarındaki kötüleşme çok ağır ise, bankacılık sektöründe bazı bankaların çökmesine neden olur, eğer devlet güvencesi yok ise, bir bankanın çöküşü diğerlerini etkiler bu da bütünüyle banka paniklerine yol açar.

2.Faiz Hadlerindeki Yükselmeler: Faiz hadlerindeki yükselmeler banka bilançolarında negatif bir etkiye yol açar. Geleneksel bankacılık faaliyeti "kısa süreli borç almayı ve uzun süreli borç vermeyi içerir". Dolayısıyla bir bankanın aktifleri pasiflerden daha uzun sürelidir. Bu nedenle faiz haddindeki bir yükselme net değerinde doğrudan bir azalmaya neden olabilir.

3.Belirsizliğin artması: Mali piyasalarda belirsizliklerdeki artış borç verenlerin sağlam kredi risklerini bozuk olanlardan seçip ayırmasını zorlaştırır. Parasını ödünç verenlerin hatalı seçim ve ahlaki tehlike bozulmalarını çözmedeki azalan güçleri onları daha az borç vermeye iter, buda yatırımlarda ve toplam üretimde azalmayla sonuçlanır. Belirsizliklerin aşırı derecede artması, seçkin finansal ya da finansal olmayan kurumların çöküşünden veya ekonomik bir daralmadan ileri gelir. Gelişmekte olan ülke piyasalarında belirsizliğin artması daha çok devlet politikalarının gelecekteki belirsizliğinden kaynaklanmaktadır.

4.Finans dışı sektörlerdeki bilançoların bozulması: Finans sektörü dışında yer alan firmaların bilançolarının bozulması finans piyasalarında hem yanlış seçimi hem de ahlaki çöküntü riskini daha da kötüleştirir.

Gelişmiş ülkelerde ekonomik istikrarsızlığın oluşmasına sebebiyet veren etkenler gelişmekte olan ülke ekonomilerinde etkili değildir. Gelişmekte olan ülke ekonomileri, gelişmiş ülke ekonomilerinde önemli yeri olmayan, ekonomik/mali istikrarsızlığı hızlandırmada ağırlıklı bir rol üstlenen döviz kuru değerinin düşmesi ya da düşürülmesi(devalüasyon) faktörüne sahiptirler. Ülke işletmelerinde varlıklar ulusal para cinsinden değerlendirildiğinden net değerinde düşüş meydana getirir. Bu da

işletmelerin bilançolarında bozulmaya dolayısıyla yatırım ve üretimin azalmasına yol açar.

Sanayileşmiş ülkelerde enflasyon düşük ve fazla değişken olmayıp borç sözleşmelerinin çoğunluğu uzun sürelidir. Sanayileşmiş ülkeler güçlü paralara sahip olduklarından borç sözleşmelerinin çoğunluğu ulusal para ile yapılmaktadır (ancak bazı sanayileşmiş ülkelerde de yabancı paralı sözleşmeler önemli durumdadır). Buna karşılık yükselen ekonomilerin çoğunluğu geçmişte ve günümüzde yüksek oranlı ve yüksek değişkenliğe sahip enflasyon ile yaşamaktadırlar ve uzun-sürelili borç sözleşmeleri çok risklidir. Bunun sonucu olarak da çok kısa süreye sahip bir borçlanma yapısı vardır. Kötü enflasyon performansı veri iken, bu ülkelerin ulusal paralarının değerinde önemli dalgalanmalar vardır ve bu nedenle de çok risklidirler. Bu riskten kaçınmak için de bu ülkelerdeki borç sözleşmelerinin çoğu yabancı para üzerinden düzenlenmektedir (Goldstein ve Turner, 1999, s. 13-15).

3.TÜRKİYE KASIM 2000-ŞUBAT 2001 KRİZLERİ

Dünya genelinde uygulanmaya başlayan finansal serbestleşme politikalarının doğal bir sonucu olarak, sermaye hareketleri üzerindeki kontrollerin kaldırılmasıyla birlikte bilgi ve iletişim teknolojisindeki gelişmeler sermaye piyasalarının entegrasyonunda önemli rol oynayıp sermaye hareketlerinin küresel ölçekte gerçekleşmesine neden olmuştur. Uluslararası finansal piyasalar arasındaki etkileşim ve bağların bilgi ve iletişim teknolojisindeki gelişmeler sonucunda güçlenmesi ve piyasaların yeni finansal araçlarla derinleşmesi finansal serbestleşirmeyi hızlandırmış ve gelişmiş ülkelerdeki fonların dünya ölçeğinde hareketine imkan sağlamıştır. 1980'li yıllarda yoğun olarak yaşanmaya başlayan finansal serbestleşme sonucunda, uluslararası sermaye, ülkeler arasındaki getiri farklılıkları çerçevesinde hareket etmeye başlamıştır. Finansal serbestleşme sürecine dahil olan ve bu süreçten yararlanma yolunu seçen gelişmekte olan ülkeler, beklemedikleri ve öngörmedikleri birtakım sorunlarla karşı karşıya kalmışlardır. Kambiyo rejimlerindeki serbestleşmeler, gelişmekte olan ülkelerin ve uluslararası finans piyasalarının gelişimine önemli katkılarda bulunmalarına karşın, gelişmekte olan ülkelerin bağımsız para, döviz kuru ve faiz politikaları izleyebilme olanaklarını sınırlamış, dolayısıyla da söz konusu ülkelerin kendi ülkelerine özgü büyüme ve kalkınma hedefleri saptama ve uygulama şanslarını ortadan kaldırmıştır (Yeldan, 2002).

1970'lerin iç talebe dönük ve dış ticarete ithal ikameci yapısı, aşırı değerli döviz kuru ve korumacılık politikaları ile oluşan sermaye birikimine dayanırken, 1980'lerin dışa açılım modeli, ihracat teşvikleri ile ihracatın arttırılmaya çalışıldığı ve emeğin ücret maliyetlerinin düşürülmesiyle kazanç sağlamakta idi. 1989-sonrasında uluslararası sermaye hareketleri üzerindeki kontrollerin kaldırılması ile tamamlanan finansal serbestleşirme süreci ulusal ekonominin ithalat hacmini genişleterek, yurt-içinde "yeni popülizm" dalgasının finansmanına olanak sağlamıştır. Ancak, yurt-içi mal ve finans piyasalarında gerekli istikrar koşullarının yerine getirilmesinden önce serbestleşme sürecine katılımın sonucunda ülke dış şoklara karşı geliştirebileceği para ve döviz

politikalarını geliştirememiş dolayısıyla giderek şiddetlenen finansal-reel krizler ortaya çıkmaktadır (Yeldan, 2001, s. 54-55).

Aralık 1999'da Türk hükümeti, IMF ve Dünya Bankası destekli, enflasyonu düşürmek ve sürdürülemez kamu borçlarını kontrol altına alabilmek amacıyla, döviz kuru çıpalı stabilizasyon programını uygulayacağını açıklamıştır. Program 9 ay boyunca, hem geniş halk kitlelerinin güvenini sağlamış olması hem de IMF yetkililerinden destek alınması, programı yolunda gidiyor göstermekteydi (Akyüz ve Boratav, 2001, s. 1).

Kasım ayının son 10 gününde ortaya çıkan likidite krizinin Türkiye'deki birkaç büyük bankanın bazı küçük bankaları baskı uygulaması, Telekom ve THY'nin özelleştirilmesinde gecikmeler sonucu, yabancılar tarafından "istikrar programı" hedeflerinin zamanında gerçekleştirilemeyeceği konusunda bir güven bunalımının yaratılması ve bu sebeple bir Alman bankasıyla (Deutsche Bank) bir ABD bankasının bir gecede 7 milyar doları aşan bir meblağı geri çekmelerinden kaynaklandığı ileri sürülmektedir (Çarıkcı, 2001, s. 475; Kazgan, 2001, s. 11).

Ampirik gözlemler, finansal serbestleşme sonucunda, gelişmekte olan ülkelere akan sermayenin, bu ülkelerdeki yatırımların getirisinin gelişmiş ülkelerin düzeyine inmesini sağlamadığını, yatırımların getirisi arasında bir yakınlaşma eğilimi ortaya çıkmadığını göstermektedir (Akyüz, 1993). Sermaye hareketlerinin serbestleşmesi tasarrufların uluslararası dağılımında iyileşmeye neden olmamakta ve beklenen dağılım etkinliğini sağlamamaktadır. Bu durumun temel nedeni uluslararası sermaye akımlarının, reel yatırım fırsatlarını değerlendirmekten çok, kısa vadeli spekülatif kar elde etme güdüsüyle hareket etmesidir (Kaya, 1998). Türkiye de gerçek durumu yansıtacak bilginin zamanında ekonomik birimlere yansımamsı, herşey yolunda imiş gibi bir görüntü çizilmesini sağlamış ekonomik birimlerin farkına varması gecikmiş, bu bankaların yanlış seçimine maruz kalmış (adverse selection), bu da likidite sıkıntısını tetikleyerek finansal kesimin krize girmesine neden olmuştur.

4.SONUÇ

Bu çalışmada, yerli ve yabancı literatürde yer alan çalışmalardan faydalanılarak bir durum tespiti yapılmış ve yeni ekonomi etkilerinin makro ekonomik unsurlardan daha fazla mikro ekonomik unsurlara etkisinin daha fazla olduğu; makro ekonomik şartların güvenilir, şeffaf ve kurallara bağlanmasının gerekliliği ileri sürülmüştür. Bu bağlamda krizlerin toplumdaki bireylerin tam ve doğru bilgiye ulaşmada zorluk çekmemeleri finansal serbestleşmeyi seçmiş ve bunu uygulayan ülkelerin buna yönelik önlemleri de almalarının gerekliliği vurgulanmıştır. Dolayısıyla, gelişmekte olan ülkeler kategorisine giren Türkiye'nin kısa süreli sermaye akımlarını kontrol altına alması, ülkeye gelecek yabancı sermayenin uzun süreli ve kalıcı yönlü olmasına dikkat etmeli bu konuda başarılı benzer örnekleri bulunan, Şili- Hindistan- Çin vb.,ülkelerden olumlu yönleri alarak tatbik etmesinin gerekliliğine inanılmaktadır. Bu konuda Uygur: "Asya krizi sırasında Hindistan ve Çin'i örnek göstermektedir. Hindistan yabancı doğrudan yatırıma

açmış kendisini ama diğer yabancı tüm sermaye hareketinde çok cimri, çok kontrollü davranmış ve dolayısıyla bütün Asya ülkeleri sermaye hareketinin olması veya hızlanması nedeniyle, dışarıya doğru yönelmesi nedeniyle krize girmişken Hindistan girmemiş. Çin’de de benzer olaylar yaşanmıştır. Bir de önemli bir Latin Amerika örneği var, o da Şili. Şili de yabancı doğrudan yatırımları özendircek önlemleri alırken doğrudan yatırım olmayan diğer tür sermaye hareketine karşı çok dikkatli davranıyor ve çok dikkatli davrandığı için de deniyor ki 1999 başındaki Brezilya krizinden çok etkilenmedi. Çünkü çok kısa sürede kaçacak çok fazla sermaye hareketine izin vermemiştir ve gelen sermayenin belli bir süre kalmasını koşul olarak koymuştur. Demek ki sermaye hareketi bu tür krizlerden, kriz kaynaklarında önemli rol oynuyor” (www.tcmb.gov.tr).

Ekonomik anlamda kritik sorunları olan Türkiye için yeni ekonomi ile ortaya çıkan kritik dengeler ve oluşan ani finansal krizler önemli bir tehdittir. 2001 Krizinde Türkiye önemli yaralar almıştır. Ülkenin mevcut kırılğan (fragility) ekonomisinin, yeni ekonominin gereklerine uygun hale gelmesi ve bilgi toplumu olma yolunda siyasilerin çeşitli nedenlerle yapılması gerekli düzenlemeleri yapmaması kriz manivelası ile çeşitli kurumların öngörülleri sonucu yapılmaktadır.

Sonuç olarak; ekonomik sistemin tüm tarafları, açıklık ve şeffaflık ilkesine, uygun olarak tam ve doğru bilgiyle donatılmalı; tarafların bu aktarımı sağlayacak şekilde davranması sağlanmalıdır. Bu doğru bilgi akımının ucuz ve zamanında olması halinde krizleri önleyeceği düşünülmektedir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- Akın, H. Bahadır. 2002. *Yeni Ekonomi: ‘Yeni’ Olan Nedir? 20. Yüzyılın Son Moda Kavramının Analizi*. içinde: I. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi, Bildiriler Kitabı, 10-11 Mayıs 2002. Hereke-Kocaeli, s.1-12.
- Akyüz, Yılmaz. 1993. *Financial Liberalization: The Key Issues*. Unctad Discussion Papers, No: 56.
- Akyüz, Yılmaz ve Boratav Korkut. 2001. *The making of the Turkish financial crisis. "Financialization of the Global Economy"*. PERI, University of Massachusetts, Aralık 7-9, Amherst, Mass. (Konferansı için Yazılmış makale) http://www.umass.edu/peri/pdfs/fin_akyuz.pdf
- Aytun, Cengiz. 2005. *Dijital Bölünme Olgusu ve Türkiye üzerine Bir Uygulama*. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

- Bradford, J. DeLong ve Lawrence H. Summers. 2001. *The New Economy: Background, Historical Perspective, Questions and Speculations*. Symposium on Economic Policy for the Information Economy, Federal Reserve Bank of Kansas City, Jackson Hole, Wyoming, August 30-September 1.
- Çarıkcı, Emin. 2001. *2000-2001 yılı ekonomik krizlerin sebepleri ve sonuçları*. Yeni Türkiye Dergisi Ekonomik Kriz Özel Sayısı 41, 475-490.
- Erdoğan, Seyfettin. 2002. *Makro Ekonomik Etkileri Açısından Yeni Ekonomi*. içinde: I. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi, Bildiriler Kitabı, 10-11 Mayıs 2002. Hereke-Kocaeli, s.13-22.
- Erdoğan, Seyfettin. 2004. *İktisat Politikası Uygulamaları Üzerindeki Etkileri Açısından Yeni Ekonomi*. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl: 2004/2, Sayı: 8.
- Goldstein, Morris ve Philip Turner. 1999. *Yükselen ekonomilerde bankacılık krizleri: Kökenler ve politika seçenekleri* (Çev. Ali İhsan Karacan). İstanbul: Globus Dünya Basım Evi.
- Gazioğlu, Şaziye. (2003). Emerging Markets and Volatility of Real Exchange Rates: The Turkish Case. Louisiana State University and University of Aberdeen (<http://www.sba.luc.edu/orgs/meea/volume3/gazioglu/>; <http://www.econturk.org/Turkisheconomy/P468.pdf>)
- Gül, S. Songül. 2004. *Sosyal Devlet Bitti, Yaşasın Piyasa! Yeni Liberalizm ve Muhafazakarlık Kısacasında Refah Devleti*. İstanbul: Etik Yayınları. (<http://www.tusiad.org/yayin/gorus/59/14.pdf>)
- Kaji, Sahoko. 2001. What can countries do to avoid a financial crisis?. The World Economy 24, 567-589.
- Kaya, Yüksel. 1998. *Sermaye Hareketleri ve Kısa Vadeli Sermaye Hareketlerinin Modellenmesi: Türkiye Örneği*. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı Yayın ve Temsil Dairesi Başkanlığı Yayın ve Basım Şube Müdürlüğü Yayın No: DPT: 2487 (<http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/makro/yukselez/odemeler.pdf>).
- Kazgan, Gülten. 2001. *Türkiye'de Ekonomik Krizler: (1929-2001) Nedenleri ve Sonuçları Üzerine Karşılaştırmalı Bir İrdeleme*. (İstanbul Bilgi Üniversitesi). DEGEV-Türkiye İş Bankası.
- Kibritçioğlu, Aykut. 2001. Türkiye'de Ekonomik Krizler ve Hükümetler 1969-2001. *Yeni Türkiye Dergisi Ekonomik Kriz Özel Sayısı 41, 174-182.*

- Mishkin, Frederic S. 1996. Understanding financial crises: A developing country perspective. *NBER Working Paper Series No.5600*.
- Mishkin, Frederich S. 1997. The causes and propagation of financial instability: Lessons for policymakers. *Maintaining Financial Stability In A Global Economy*, Federal Reserve Bank of Kansas City: 28-96.
- Mishkin, Frederich S. 2001(a). Financial policies and the prevention of financial crises in emerging market countries. *NBER Working Paper*. 1-7.
- Mishkin, Frederich S. 2001(b). The economics of money, banking, and financial markets (6.baskı). Boston: The Addison-Wesley Yayınevi.
- Mortan, Kenan. 2001. *Uluslararası kaos mu, ülkesel kriz mi?*. İstanbul: Dünya Yayınları.<http://www.ntvmsnbc.com/news/83865.asp>
- Söylemez, Alev. 2001. *Yeni Ekonomi*. İstanbul: Boyut Yayıncılık.
- Tapscott, Don.1996. *The Digital Economy*. New York: Mc Graw Hill.
- UNICE. 2002. *Yenilenen Ekonomi*. İstanbul: MESS yayını No:357.
- Yeldan, Erinç. 2001. *Küreselleşme sürecinde Türkiye ekonomisi* (1.Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yeldan, Erinç. 2002. *Neoliberal Küreselleşme İdeolojisinin Kalkınma Söylemi Üzerine Değerlendirmeler*. (<http://www.bilkent.edu.tr/%7Eyeldane/Praksis-2002.pdf>).

YARARLANILAN İNTERNET KAYNAKLARI

- <http://www.kongar.org/aydinlanma/2000/aydin238.php>
- <http://www.canaktan.org/yeni-trendler/yeni-ekonomi/kavram.htm>
- <http://www.canaktan.org/yeni-trendler/yeni-ekonomi/ozellikleri.htm>
- http://www.bilgiyonetimi.org/cm/pages/mkl_gos.php?nt=270
- <http://www.ntvmsnbc.com>
- <http://www.econturk.org/Turkisheconomy/P468.pdf>
- <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/kitaplar/kitap2/turkyurukoyd.doc>
- <http://ekutup.dpt.gov.tr>